

Kovács Krisztina

„Szerves törmelékek”

Mészöly Miklós: Műhelynaplók

Mészöly Miklós *Műhelynaplók* címmel sajtó alá rendezett naplóit 2007-ben adta ki a Kalligram Kiadó. Az anyagot gondozó és szerkesztő Thomka Beáta és Nagy Boglárka a naplók értő ismerőiként alapos kutatómunka után biztosan mozognak a nagy terjedelmű szöveg-halmazban.

Thomka Beáta *Prózai archívum. Szövegközi műveletek* című kötetében, amely a *Műhelynaplók* kontextusában olvasva fontos kiegészítéseket tartalmaz, Mészöly prózapoétikáját az „áthajlások, átvételek, átírások, idézetek, motívumvándorlások, kijegyzések, szövegkivágatok, beékelések” szövevényeként definiálja. Korábbi, a Mészöly-prózával is foglalkozó tanulmányköteteiben (*Beszél egy hang, Glosszárium*) és Mészöly-monográfiájában erre a formára a „szerves törmelékek” kifejezést használja. Ezek a disztingciók a *Műhelynaplók* olvasásához is megfelelő stratégiát szolgáltathatnak. Az ebben a kötetben közreadott naplójegyzetekre a Mészöly kapcsán sokat említett „szikárság” poétikája jellemző, a személyességet szinte teljesen mellőző olvasónaplókról, jegyzetekről van szó, amelyek lapjairól a Mészöly-novellisztika kutatásához nélkülözhetetlen művelődéstörténeti, jog- és társadalomtörténeti, filozófiai horizont rajzolódik ki, az olvasás módjaként a szerző számára fontos retorikai, stiláris és szemantikai alakzatként a nyomozást határozva meg.

A Mészöly-próza legfontosabb közegeként létrejött, „Dél-Dunántúlba sűrített virtuális Közép-Európa” (Márton László) olyan tér, amelynek megalkotásához, autentikus működéséhez egy levéltáros szorgalmára volt szükség. A szerző által gyakran használt fragmentáltság olyan elem, amely a prózában és a *Műhelynaplók* lapjain egyaránt jelen van, a hatalmas ismeretanyagot sokrétűen használó struktúráként. A naplók jegyzetei a Mészöly-próza más elemeihez hasonlóan a szövegek közti átjárhatóság feltételrendszerében mozognak, létrehozva azt a jól ismert „műközi tematikus hálót” (Thomka Beáta), amely nem kelti a megismerés teljességének illúzióját, ehelyett elsősorban kérdéseket fogalmaz meg. A szerző esszéi, valamint a Mészöly-kutatás prózapoétikával foglalkozó aspektusai ugyanazon kérdések körül forognak: az „elmondhatóság határai”, a narrátor pozíciója, a filmes narratológia és a szöveg kapcsolata, valamint a történelmiség kontextusában születő, de időtlenként működő anekdota, amelynek jellegét az őt körülvevő tér határozza meg. A most közreadott *Műhelynaplók* jegyzetei ugyanezeket a témákat járják körül, a különböző szövegváltozatok közreadása, hozzáférhetősége a filológiai kutatás további lehetőségeit nyitja meg.

A szóban forgó horizont elemei elsősorban a Mészöly-novellisztika és az esszék vizsgálatához adnak új információkat, megközelítési módokat. A naplók jegyzetei a novellás kötetek szövegeinek ósváltozatait, elsősorban a *Merre a csillag jár, a Sutting ezredes tündöklése, a Volt egyszer egy Közép-Európa, a Wimbledonj jácint, a Hamisregény* kötetek szövegeinek variánsait tartalmazzák. Mivel ismétlődő történetekről, szövegváltozatokról, egymáshoz képest átszerkesztett, módosított kötetkompozíciókról van szó, a naplók az említett szövegek genealógiája szempontjából is fontos információkat hordoznak.

A források ismerete, művelődés- és mentalitástörténeti szakirodalom immár alapos felfejtése, beazonosíthatósága az ebben a kontextusban elhelyezhető novellák olvasásához nélkülözhetetlen (mint a *Fakó foszlányok nagy esők évadján, Magyar novella, Anno, Pannon töredék, Legyek, legyek, az elmondhatóság határa, Szárnyas lovak, Térkép Alicsáról esetében*). A tárgyalt vendégszövegek feltárása mindig is a kutatás egyik legizgalmasabb kérdése volt (ld. Jankovich Józsefnek a *Fakó foszlányokról*, Szalybély Mihálynak a *Bolond utazásról* írt tanulmányai).

A naplók olvasása során feltárul az a mikrotörténeti diskurzus, amely a részletek, a nagyobb folyamatok mögött rejtőző történetek felkutatása köré szerveződik. A mozzanatok körberajzolása, a mozzanatokban meglelt rés keresése a Mészöly-szöveg univerzum egyik alap gondolata, amelyről a naplók szöveg-halmazában járva egy pillanatra sem feledkezhetünk meg.

Jó példa erre az a bő ismeretanyag, amely a boszorkányperek jogtörténeti irodalmával, a jogesetek levéltári anyagával foglalkozó naplóban tárul elénk. Az olvasónaplók a középkori művelődéstörténet szempontjából megkerülhetetlen munkák (Radvánszky Béla, Takáts Sándor, Vay Sándor monográfiái, tanulmányai) használatát, egy az *Anno*, a *Magyar novella*, vagy a *Térkép Aliscáról* szövegeit olvasva eddig is feltételezett orientációt bizonyítanak. Az érdeklődés tárgya, a kutatómunka fókuszja a közép- és kora újkori történelem, amelyhez Mészöly a primer forrásokat is felhasználta (Evlia Cselebi török utazó 16. századi magyarországi utazásáról szóló beszámolója, Wesselényi Miklós *Sanyarú világ* című naplója, amely a *Fakó foszlányok* legfontosabb előzménye, vendégszövege, vagy éppen a középkori céhlevelek).

Az európai egyház- és művelődéstörténet motívumai, a különösen preferált francia szakirodalom elemei (Huizinga: *A középkor alkonya*, a Jean d' Arc-per irodalma) a magyar történeti anyaghoz hasonlóan problémamentesen épülnek/hetnek be egyes novellák szövegébe (pl. *Legyek, legyek, Anno*).

Az olvasmánylista a 19. századi helytörténeti anyag, a reformkori sajtó pontos ismeretéről árulkodik. A *Pest-Budai Emléklapok*, *Hasznos mulatságok*, *Hadi és más nevezetes történetek*. A *Magyar Kurír*, *Magyar Hírmondó* mellett a csak tömondatokban felsorolt témák (a kor sajtójának kedvelt és visszatérő motívumai) egyéb folyóiratok ismeretét is feltételezik. A szerkesztőknek a naplókhoz írt jegyzet-apparátusa erre és egyéb, a Mészöly feljegyzéseiből kimaradt, de sejthető folyóiratanyagra (pl. *Pesti Hírlap*, *Tudománytár*, *Tudományos Gyűjtemény?*), nem tér ki. Egy újabb, átdolgozott kiadás ilyen módon is bővített jegyzetei bizonyára tovább segítik majd a kutatást.

A Mészöly-próza motívumai, alakzatai szorosan összefonódnak a folklorisztikai irodalommal (pl. *Szárnyas lovak*, *Megbocsátás*). A néprajzi anyag a naplókban is bőven helyet kap (Vajkai Aurél: *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken*, Szendrey Ákos: *Adatok a magyar búcsújárás néprajzához*, az *Etnographia* egyes számainak áttekintése), csakúgy, mint a művészettörténeti, képelméleti diskurzus (Ipolyi Arnold, Komáromy Andor, Oláh Gyula) aspektusai. A pontos, a részletesség legvégső határán járó kutatói-írói-olvasói módszerre a legjobb példa a terjedelmes 5. és 8. napló, amelyek kizárólag az *Anno* című novellához készült anyagokat tartalmazzzák.

A filozófiai olvasónapló-jegyzetek középpontjában a Mészöly számára legfontosabb problémák állnak: az idegenség és szenvtelenség attitűdjével rendelkező elbeszélő pozíciója, az idő és a tudat, az idő és a tér kapcsolata. A *Műhelynaplók* feljegyzései a „határ nélküli” jelen idő problémája körül forognak, ezt a kérdéskört az *Érintések* esszékötet szövegeibe építi be a szerző. A ciklikusság, a motívumok visszatérése egy, a történelmi időtől függetlenített szekvenciában a jegyzetelt Bergson, Heidegger-, Jaspers-szövegekből kiolvasott sémaként épül be a napló szövegébe. A lét, idő, anyag és történelem immanenciájával foglalkozó esszétöredékek olvasásakor a már említett, egyedülálló entitásként működő „mészölyi” Kelet-Közép-Európa kialakulását kísérhetjük figyelemmel. A szerzőt a mítosz természetében a visszatérés, ismétlődés, „mindig-jelenvalóság” kérdései izgatják. A természettudományos szakirodalom olvasása a jelenségek mikrovilágának szerveződésével, az elemek összekapcsolódásának lehetséges változataival kapcsolatos megállapításokra fókuszál. A totális objektivitás és szubjektivitás lehetetlensége a Mészöly által gyakran mozgatott narrátor pozícióját határolja körül.

A másik fontos, szintetizáló esszékötethez, „*A tágasság iskolája*”-hoz készült jegyzetekben a megfigyelés módjai, az írás metodológiai kérdései kerülnek előtérbe. A természettudományos kutatás módszerei a prózában is használhatók, a „*fizikai megfigyelés*” lényege a szabadság, a kísérletező azt mér, amit akar. Ez Mészöly módszere is, ő mindent témaként kezel, de érzékelteti, a lényeg mindig kicsúszik a megfigyelő kezei közül. A valóság minden vizsgálati módszernek ellenáll, a naplóból Jasperst idézve nincs olyan fogalom, amely adekvát lenne a valósággal, a tudomány nem foghatja fel a valóságot. Ezek után nem meglepő, hogy a kombinatorikai irodalom, a változatok, az elemek elrendeződésének szabályai kiemelt fontosságúak Mészöly számára rendszerük a koincidáló események közti oksági viszonyok létezése, az archetípusok kutatása, létrejöttük, működésük szempontjából hordoz az írás során hasznosítható információkat. A természettudományos, szociológiai, filozófiai irodalom egyaránt megtalálható (Bohr, Heisenberg, Kammerer, Spinoza, Aron) elemei termékenyen épülnek be ebbe a komplex, minden pillanatban az

írás lényegét kutató rendszerbe. Ebben a modellben minden az írás metaforájaként működik (az atom szerkezete ugyanúgy, mint a kínai poéma Hui király Ting nevű szakácsáról és az ökor szakszerű bontásáról).

Az esszéketek visszatérő kérdése a kívülállás által a legélesebb megfigyelői attitűdöt eredményező, a „szemponttalanságig felnyújtózó” narrátori pozíció. Ennek a szerepnek a tökéletes formáját keresik a 4. napló Saulusból drámát tervező jegyzetei is. A szerző itt a színpadon állandóan jelen lévő két, a játészó és az önmagát elemző Saul mozgatóását képzei el ideális nézőpontként.

Mészöly számára a tér formái, elrendeződései a fontosak, olvasmányaiiban, amelyek a tér és idő viszonyát vizsgálják, az időtlen tér generálja az eseményeket. Ahogy Thomka Beáta írja a *Prózaí archívumban*, a cél „egy olyan időkategórián alapuló epikai hitelesség megteremtése, amely a történeteszerű elemek, megtörténtségek és események elrendezésében nem a megtörténtségekben uralkodó kauzalitást és kronológiát követi, hanem a felidézésükre sokkal inkább jellemző szinkronitás/aszinkronitás-ritmust”. Az idő ilyen aspektusból csak a tér kontextusában értékelhető. Mészöly a naplóiban ennek kapcsán Kavafiszst idézi, amikor azt mondja, hogy az idő nincs folyamatában, csak egymást követő holtpontjaiban. A történet, nem-történet kapcsolatrendszerének felfejtése a környező világ megismerésének lehetőségét hordozza. A cél a „mindennapos élettényekből összeálló sűrített epika” létrehozása. A nyelv és az elmondás határainak, módjainak elképzelései a nyelvi relativitás vizsgálatával hozhatók kapcsolatba.

A filmes narráció eszközrendszerét egy lehetséges film tematikáján keresztül érintik a naplójegyzetek. A Mészöly-vers, az *Elégia* és Huszárik *Szindbád* filmjének összehasonlításában a cél úgy megállítani a művön belüli időt, hogy egy mindenkor idődimenzióban is érvényes legyen. A „Pontos történetek”-hez írt jegyzetek narrátora a kamera pártatlanságával szűrő pozíciót vesz fel. Ebben a viszonyrendszerben a történeti elem fontossága és ellentmondása is megvalósul. Az útközbeniség alakzatának megteremtéséhez szükséges egyedülálló téridőt és közérzetet a filmszerű vágás, az epizodikus tagolás módszereivel teremtheti meg az író. Ezek azok a kérdések, amelyek Mészölyt a vizuális narrációban leginkább izgatják. A film és irodalom viszonyrendszer a „Film”-hez és „A tágasság iskolája”-hoz készült naplójegyzetekben tárul fel.

A *Műhelynaplók* kötet alapos, teljességre törekvő filológiai és textológiai gondossággal kiadott szövegváltozat, a későbbi kiadások a teljes információadásra törekvő, de néhány helyen hiányos jegyzetapparátus hibáit bizonyára kiküszöbölik majd.

(Kalligram, 2007)